

ETICĂ

DESPRE CÂTEVA PROBLEME ETICE STRINGENTE ÎN PREZENT

TEODOR VIDAM

On a few contemporary stringent ethical issues. The present study is compiled of three parts: preliminary considerations; U. Eco in dialogue with C.M. Martini and others; and moral conclusions drawn on the contemporary moral crisis. The first part outlines the characteristics of christian ethics in relation with the secular ethics, the second part presents the dialogue between C.M. Martini and U. Eco and the stances taken by others (Emanuel Severino, Eugenio Scalfari, Victor Foa, Claudio Martelli), and the final part contains a presentation of a few significant values of the contemporary moral crisis.

Keywords: christian ethos; religious and moral beliefs; secular ethics; moral crisis

1. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Ce fel de moralitate împărtășim în prezent și în ce măsură suntem marcați de conținutul ei este o problemă de neocolit. După părerea lui Küng, iudaismul, creștinismul și islamul pot forma uniunea mondială monoteistă, pentru că au împreună: originea și limba semită, credința în unicul și același Dumnezeu, mersul precis al istoriei (fără cicluri cosmice) de la creație spre finalitate prin desăvârșirea lui Dumnezeu, vestirea profetică și etosul fundamental al omeniei elementare¹.

Dacă avem în vedere porunca șasea din Decalog „Să nu ucizi” (*Exod*, 20, 13), comandament de mare răsunet și reverberație peste milenii, cerința „Să nu te sprijini pe ceva ce nu cunoști”, obligația numărul nouă din Coran, dar mai ales îndemnul propus de P. Negruț, să pornim de la „etosul fundamental al omeniei elementare”, am dispune de câteva aliniamente a unui posibil crez moral. Dar crezul moral merge îndeaproape, să nu zicem că se îngemănează cu cel religios. Câmpul religiozității premerge într-un fel pe cel al moralității, fie că vorbim de simbolism, politeism sau monoteism. Așa precum termenul de cultură provine de la cult, la fel moralitatea se înrudește cu religiozitatea, chiar dacă am avea în vedere doar unele sentimente profunde ale acesteia.

Însă în absența unui „divinum” identic și normativ pentru toate religiile, atunci „humanum” poate aluneca ușor în pluralism, epistemic și hermeneutic. Religia

¹ Paul Negruț, *Religiile monoteiste și etica globală*, Editura Universității Emanuel, Oradea, 2015, p. 21.

budistă și hindusă practică unirea mistică, religia chineză practică unirea în armonie cu natura, religiile de inspirație profetică (iudaism, creștinism, islamism), care l-au creat pe om prin întruparea cuvântului, sunt religii ale relației și dialogului. Ele sunt religii orientate etic. Ritualul, credința și etica au pătruns adânc iudaismul. Iisus a fost botezat de Ioan Botezătorul. El semnifică pocăința de păcate și dorința de a se prezenta înnoitor în fața Lui Dumnezeu. Iisus este ceea ce este de la Dumnezeu. Pavel îl prezintă pe Iisus nu numai ca pe Mesia evreilor, cât și al păgânilor. Pavel a inculturat mesajul creștin în cultura elenistă. Credința în Iisus drept Hristosul lui Dumnezeu face posibilă deschiderea universală.

Toți oamenii pot veni la Dumnezeu prin Hristos. Acesta este elementul nou și esențial al creștinismului. Păgânii s-au încreștinat prin filonul culturii elenistice. Creștinii evrei au pus mai mare accent pe comandamentele etice decât pe ceremonialuri. *Morala creștină spre deosebire de morală antică înlătura pasivismul lepădându-se de lene și ipocrizie. E nevoie de o umanitate creștină, reînnoită. Căci nu poate exista o filosofie a pluralității și dialogului fără eliminarea exclusivismelor și fără să se cultive dialogul.*

Harul este o forță care lucrează în viața interioară a omului întrucât cuvântul este un sacrament audibil. Creștinii trebuie să-și croiască propriul drum spre salvare prin fapte. *De-a lungul secolelor au fost conflicte între credință și necredință, umilință și aroganță, dreptate și lupta pentru putere, mântuire și condamnare. Iisus le-a cerut oamenilor să-L iubească pe Dumnezeu și să-și iubească semenii.* Predica de pe munte nu reprezintă un text de lege, ci un nou etos, o nouă etică a relației dintre oameni și popoare, care puse în practică duc la îndeplinirea voinței lui Dumnezeu în favoarea semenului. Deoarece victimele nu mai sunt, cei vinovați trebuie să suporte sentimentul vinovăției.

Creștinii erau stricți în privința moralității în căsătorie. Puterea morală a comunităților creștine a avut un impact major asupra moralității în societate. Creștinismul și păgânismul au crescut împreună. *Păgânismul a rămas fundamentul culturii.* Ele au conviețuit și s-au influențat reciproc. *Creștinismul i-a unit pe grecii și slavii din est și din sud în secolele întunecate ce au urmat și i-au ferit de convertirea la islamism.* Era nevoie de o credință adevărată în unicul Dumnezeu adevărat, care excludea orice cult al persoanelor sau națiunilor. *Rând pe rând creștinismul și-a schimbat centrul de greutate după afirmarea vieții spirituale în marile cetăți precum Ierusalim, Roma, Bizanț.*

Pentru Erasmus era clar că adevărata credință se întemeiază pe Sfânta Scriptură și Hristos, în loc de legi și autoritatea Bisericii romane. Protestantismul în varianta luterană și calvinistă a desființat mitul statului de origine divină și au stabilit principiul separării puterilor în stat. Pe bună dreptate, el era împotriva venerării icoanelor, spovedaniei și indulgențelor profesate de catolicism și ortodoxism, pronunțându-se pentru pietism și revigorări spirituale. În acest context ideatic, H. Küng consideră că umanismul și dialogul interreligios se poate realiza pe tradiția creștină. El este încrezător în dialogul ecumenic în vederea instituirii păcii globale. *Ca urmare, el*

nu este de acord cu necredincioșii și unii științisti care îi numesc pe creștini „oameni nestatornici”.

Creștinii recunosc natura teandrică a lui Iisus, ființă deopotrivă divin-umană, neputând fi redus la o figură mitologică sau istorică, Iisus Nazarineanul databil și localizabil, prin despicarea celor mai mari falii temporale din istoria omenirii, asemănătoare oarecum cu succesiunea erelor geologice. El este Fiul lui Dumnezeu, consubstanțial cu Tatăl. Tragedia veacurilor începe cu această disociere între Iisus admis de evrei cel mult ca profet, nerecunoscut ca Mesia, pretenție pentru care a fost batjocorit și răstignit, și sacrificiul celor care s-au considerat creștini cu adevărat fără nicio ezitare. *Creștinii consideră că Iisus este Fiul Lui Dumnezeu și că pe lângă un temei antropologic are unul transcendent.*

Urmașii lui Iisus sunt iudeo-creștinii și păgânii încreștinați. Ei au interpretat moartea și învierea lui Iisus altfel decât iudeo-creștinii. *Cristologia întemeiată și elaborată de apostolul Pavel și dogma trinității sunt considerate de evrei blasfemii. Or, credința creștină nu acceptă asemenea învinuiri.* Predica de pe munte nu reprezintă un text de lege, ci un nou etos, o nouă etică și relație dintre oameni și popoare, care puse în practică duc la împlinirea voinței lui Dumnezeu în favoarea semenilor. *Ea este singura viabilă în fața urii și răzbunării, a violenței și primejdiilor unui climat de nesiguranță.*

2. UMBERTO ECO ȘI C. MARIA MARTINI DESPRE ETICA CREȘTINĂ ȘI CEA LAICĂ

Dialogul circumscrie un schimb de reflecții între oameni liberi pe probleme de etică între cardinalul de Milano, Carlo Maria Martini, și romancierul și lingvistul Umberto Eco. Fiind un seismograf sensibil la mișcările vieții spirituale europene, U. Eco sesizează cu acuitate prăbușirea stâlpilor de rezistență ai frontispiciului culturii europene. Probabil că marea majoritate a oamenilor europeni nu conștientizează pe deplin amploarea și intensitatea sfâșierilor tragice ce ne macină în prezent. C.M. Martini e reprezentantul eticii creștine, pe când U. Eco e reprezentantul eticii laice. Criza morală actuală, consideră U. Eco, are cauze multiple, dintre care el enumeră doar câteva: numeroasele depozite nucleare, a căror înmulțire fără șir devine necontrolată și necontrolabilă; poluarea produsă de creșterea noxelor care produc ploai acide și perforarea stratului de ozon; Amazonia care dispare treptat; răscolirea mulțimilor sărăcite sub forma migrației și emigrării, care bat cu violență la porțile bunăstării; înfometarea care a cuprins continente întregi; apariția unor maladii ca boli incurabile; dispariția unor specii ce iscă unele crize ale ecosistemelor; avansurile ingineriei genetice ce duc la clonele noastre, suprapopularea planetei și nevoia altor adăposturi planetare etc.

În prezent, parcurgem sfârșitul propriilor teorii prinși în vârtoarea unui „consumerism” iresponsabil. Referindu-se la „Apocalipsa după Ioan”, U. Eco, amintește ipoteza unei confruntări finale între forțele cosmice ale binelui și răului,

o confruntare numită „Armagedon”, dar renunță la această teză teologică. Dar accentul nu se pune pe sfârșitul veacurilor, ci pe trecerea lor, consemnându-l pe Nietzsche ca demolator al creștinismului, instituind nihilismul ca atitudine prin ideea „reînțarcerii eterne” a istoriei, dejucându-se de determinarea unifactorială (economicul Marx și libido Freud).

Nietzsche nu a ținut seama că acești factori sunt determinanți în ce privește comportamentul uman, dar nu sunt doar singurii. Nu se poate să nu constatăm că din profunzimile firii umane s-a plămădit și s-a impus de-a lungul veacurilor legea morală negativă a „incestului”, că endogamia duce la degenerarea și dispariția speciei umane. În istoria cugetării etice, o primă „piatră de hotar” este „legea morală” făurită sau ignorată din cuprinsul firii umane, ca fâgaș al devenirii normale. În al doilea rând, gospodărirea și rostuirea vieții umane *ad integrum* nu e posibilă fără să punctăm două limite: nivelul inferior, al înrădăcinării în cuprinsul existenței prin corporeitate și nivelul superior, al sacralului prin care capacitățile noastre intelectuale interconectate concresec, fără să fim reduși la un „morman de molecule organice”.

Înainte de viziunea filosofică a lui Hegel și Marx, creștinismul a inventat istoria. *Azi răsare din ieri și devine mâine, mâine devine răspoimâine etc. Temporalitatea nu are punct de plecare decât în mod convențional și, bineînțeles, nu are sfârșit.* „Există totuși o viziune specific creștină asupra istoriei ori de câte ori acest drum este parcurs sub semnul speranței”². Cardinalul C. Maria Martini subliniază în mod expres: „Numai știind să judecăm istoria și erorile ei, suntem în mod fundamental creștini.”³ Ca atare, el relevă în mod rezonabil că nu există și nu va exista vreodată vreo putere omenească să se opună speranței credinciosului.

Ne putem baza credincioșii și necredincioșii pe o analiză conștientă a greșelilor trecutului, pe o evaluare a împlinirilor și neîmplinirilor legate de termenii de scadență istorică. Poziția lui C.M. Martini se constituie din câteva aliniamente precum: istoria are un sens al mersului întrucât ea nu este o acumulare de fapte absurde și inutile; acest sens nu e imanent, ci unul transfigurat în proiecția luminii speranței; această împlinire poate fi una etică în vederea unui viitor transgenerațional al aventurii fenomenului uman. Căci sesizează pe bună dreptate cardinalul C.M. Martini: „Nu ne căim decât pentru ceva ce am întrevăzut că se poate face mai bine.”⁴

Un laic nu crede în prezența reală a lui Hristos în actul Euharistiei, pe când un catolic crede. Există unele aliniamente comune între convingerile morale și cele religioase, dar și diferențe specifice. Convingerile religioase au o convergență înspre sfințenie, ele au o ardoare a intensității purificatoare. Convingerile morale sunt un cumul de cunoștințe realist raționale care duc la adâncirea cunoașterii de sine și de celălalt. Atât o convingere morală, cât și una religioasă pleacă de la verbul „a crede”. Convingerea morală poate pleca de la „a crede” pe cale rațională sau intuitivă, pe când convingerea religioasă poate subsuma presimțiri, poate include

² Carlo Maria Martini, Umberto Eco, *În ce cred cei ce nu cred?*, Iași, Polirom, 2011, p. 15.

³ *Ibidem*, p. 16.

⁴ *Ibidem*, p. 26.

prejudecăți, tradiții și cutume. Ea are un areal mai cuprinzător, un pat germinativ mai bogat. *De aici dăinuirea mai rezistentă a obiceiurilor și convingerilor religioase decât cele morale.*

Termenul de cutumă se află la baza preceptului religios și/sau moral. Etica laică, după U. Eco, pleacă de la normalitatea vieții, de la constatările descriptiv-explicative, pe când convingerile religioase nu pot prinde cheag, nu se pot coagula fără a admite o instanță supranaturală. Comparativ cu convingerile religioase, cele morale pleacă de la fireștenia vieții, de la bucuriile simple ale vieții, după sintagma des utilizată de C. Noica. Atât religiozitatea, cât și moralitatea se leagă de cursul însăși a vieții morale. Momentul separării între „ceva” și „cineva” este foarte important. „Ceva” circumscrie procesele fizico-chimice, transformările în realitatea lumii înconjurătoare până la nivelul mineral. Odată ce planta sau animalul sunt subsumate, etapele constitutive ale lumii vii a ceea ce putem numi „bios” și ceea ce putem numi viața psihică (*psyché*).

Dar după C.M. Martini, valoarea supremă a vieții derivă din viața divină transmisă omului, numită „zoé”. Este ciudat și fascinant în același timp cum din „oceanul nimicurilor” Bunul Dumnezeu alege și îi dă viață omului un ghem de contradicții și sfâșieri tragice. U. Eco nu este de acord cu teza creației divine a omului, teza susținută și profesată de C.M. Martini. El consideră că ființa umană a apărut la întâmplare. În același timp, U. Eco întreprinde o serie de observații critice la adresa doctrinei creștine. Femeile nu au dreptul la sacerdoțiu. Pe lângă această vexațiune, U. Eco pune problema egalității sexelor, dacă nu în fața legilor și cutumelor istorice, cel puțin în fața mântuirii. Femeile în multe privințe au calități și atuuri pe care nu le au bărbații, dar ele nu sunt desăvârșite în înțelepciune. Primul om după antropologia creștină a fost conceput fără bărbat și fără femeie. Eva se naște din bărbat, fără contribuție feminină. Hristos din femeie, fără aport masculin, dar toți ceilalți oameni se nasc din femeie și din bărbat, constituindu-se specia și umanitatea. U. Eco precizează într-o manieră categorică că, dacă oamenii sunt obișnuiți cu imaginea unui preot bărbat, să se grăbească catolicii să admită femeia la sacerdoțiu înainte de mântuirea finală.

Încercând să răspundă acestor observații critice, C.M. Martini afirmă că Biserica nu împlinește așteptări, ci ea celebrează mistere. *Adevărul ca valoare centrală a oricărui crez apără demnitatea și poziționarea în lume a ființei umane.* Legile exprimă conștiința comună a majorității cetățenilor, ele fiind supuse jocului liber al dialogului, de care depind convingeri etice profunde, din a căror cumul se constituie conștiința morală. C.M. Martini subliniază expres că nu trebuie să căutăm rațiuni *a priori*, ci să acceptăm că Dumnezeu s-a arătat într-un anume fel și într-o anume istorie. Întrebarea-cheie a lui C.M. Martini, pe care i-o pune lui U. Eco, e următoarea: *Pe ce întemeiază etica cei care nu apelează la valori transcendente și nici la imperative categorice universal valabile?* Sau altfel formulată: Ce temeieri dau acțiunii lor cei care nu recunosc un Dumnezeu personal?

În acest context ideatic, C.M. Martini precizează faptul că *și o etică laică poate găsi și recunoaște de facto norme și valori valabile pentru o conviețuire umană corectă*, îndeosebi când depășim teritoriul legilor civile sau penale și intrăm în sfera relațiilor interpersonale, a responsabilității pe care o avem față de aproapele nostru, dincolo de sfera gratuită (dezinteresată) și aceea a solidarității. Etica laică, pe lângă cele două limite: una inferioară subumană și alta superioară (Sacru), dispune de posibilitatea de valorificare a științelor limitrofe (biologie, psihologie, sociologie), asigurându-i un temei antropologic și axiologic, identificându-se cu filosofia moralei sau metaetica.

Etica creștină, în variantele sale fundamentale (catolică, ortodoxă, protestantă), se întemeiază pe un temei teist, antropologic creștin și pe revelația comunicării divine. În virtutea eticii creștine, umanul se menține datorită temeiului divin. Mulți oameni acționează corect din punct de vedere etic, fără să-și dea seama că are un fundament transcendent pentru faptele și consecințele lor. *Celălalt nu trebuie folosit ca instrument, ca valoare vitală mijloc, ci ca valoare autonomă și inteligibilă*. Trebuie să trecem dincolo de nihilism, agnosticism, scepticism pentru a găsi temeiuri și consecințe veridice. U. Eco mărturisește că perspectiva laică nu a fost absorbită în mod pasiv, ci e rodul chinuit și îndelungat al unei mutații și nu e sigur dacă unele convingeri morale nu poartă o amprentă religioasă. Nevoia unei gândiri complexe, flexibile decurge din situația că nici misterul, nici evidențele nu sunt simple.

Preocuparea sa intelectuală s-a axat principial pe problema dacă există „universale semantice”, adică noțiuni elementare comune întregii specii umane, care pot fi exprimate în toate limbile. Suntem animale cărora le este proprie poziția verticală. Trebuie, înainte de toate, să respectăm drepturile corporalității celuilalt, printre care și dreptul de a te exprima și a gândi. U. Eco precizează: „Dimensiunea etică ia naștere când intră în scenă celălalt. Orice lege morală sau juridică reglementează întotdeauna raporturi interpersonale, inclusiv cu acel altul care impune⁵. Nu se poate înțelege cine suntem fără privirea și replica celuilalt.

În acest sens, specifică U. Eco, există și unii care nu cred și nu sunt preocupați de a se elibera de presiunea morții, în schimb, există alții care, deși își revendică crezul, sunt capabili să smulgă unui copil inima din piept, ca să nu moară ei. Pe de o parte, mimarea nepăsării, pe de altă parte, lipsa de sinceritate, ambele variante se soldează cu ipocrizia. *Este cert că putem releva că forța unei etici se măsoară după comportamentul sfinților și nu cel al ignoranților*. În mod just, U. Eco se chestionează: Este sau nu este instinctul natural ajuns la conștiința de sine un garant suficient pentru etica laică?

Cel care nu crede consideră că nimeni nu-l vede ca să-l poată ierta, iar solitudinea devine atât de apăsătoare precum moartea lipsită de speranță, o lespede de neurnit. Atunci el caută izbăvirea în celălalt; traseu urmat de unele personaje dostoevskiene, fără să fie scutite de remușcări. Chinul frământărilor și meditațiilor

⁵ *Ibidem*, p. 85.

îi duc în impasuri tragice, fără posibilitatea de ieșire în vreun orizont de așteptare. De la întrebarea lui Leibniz, de ce mai degrabă există ceva decât nimic? la, de ce acest ceva nu poate fi înțeles fără a fi admis în conexiune cu ceva? etc.

Discursul filosofic nu numai că recurge la un limbaj conceptual, oferindu-ne o privire de ansamblu asupra existenței, dar el are o natură problematică. Căci ființa umană a apărut nu numai sub semnul oglinzii, ci și a celui al întrebării. Filosofia se deosebește de religie prin natura problematică a discursului său, întrucât cel religios se întemeiază pe dogme ca temeiuri și puncte de plecare. Ceea ce are în comun știința, filosofia, religia este curiozitatea, dar modalitățile de satisfacere și împlinire a acestora sunt diferite. Știința se oprește în fața enigmelor, filosofia precum cea blagiană în fața misterelor, religia prin dogme trece dincolo de enigme și mistere, vizând transcendența realității supranaturale.

Realitatea supranaturală e concepută diferit. Pentru Spinoza, prin disocierea între natura naturata și natura naturans (*Deus sive natura*), el îl concepe ca fiind deopotrivă imanentist și panteist. După Descartes, divinitatea circumscrie acea realitate identică cu conținutul ei etc. C.M. Martini consideră că fără pildă și cuvântul lui Hristos îi lipsește oricărei etici laice o justificare de fond, că admiterea apariției omului dintr-o eroare a fatalității, sortit condiției de muritor și, pe deasupra, condamnat la conștientizarea acestei condiții reprezintă o fisură tragică ineluctabilă, fără niciun liman, dacă nu vizăm transcendența divină. În jurul acestui dialog, deopotrivă clarificator și edificator dintre cardinalul C.M. Martini și U. Eco, se instituie celelalte luări de atitudine și poziție pe probleme de etică stringentă ale prezentului.

Pomeneam anterior de științele limitrofe eticii. Două dintre pozițiile care cresc pe tulpina acestui dialog sunt cele reprezentate de Emanuele Severino și Eugenio Scalfari. Gândirea contemporană este conștientă că nu poate exista adevăr în afara devenirii, a răsturnării însăși a oricărui adevăr. Încercarea de salvare a omului contemporan, prin recursul la formele tradiției metafizico-religioase, este iluzorie. Dezacordul dintre diversele credințe se poate soluționa doar printr-o confruntare, în care unicul sens posibil al adevărului este capacitatea practică a unei credințe de a se opune în fața celeilalte.

U. Eco propune o etică întemeiată pe noțiuni elementare, universale, comune tuturor culturilor, care pornesc de la repertoriul instinctiv al omului. Dar observa E. Severino, Eco este cel puțin ciudat întrucât după ce afirmă că omul este rodul întâmplării, consideră că pentru a supraviețui are nevoie de iluzii mărețe. Astfel, el admite ideea lui Nietzsche de supraom. În acest context ideatic, E. Severino susține în mod ferm: „Credința este un fundament problematic al moralei; problematice sunt și caracterul necondiționat și universalitatea moralei, în măsura în care sunt întemeiate de religie”⁶. *E. Severino recurge la o expresie proprie, și anume „aparatură științifico-tehnologică” ca fiind o forță mult mai puternică decât alte forțe, condiția supremă a salvării omului pe pământ.*

⁶ *Ibidem*, p. 106.

Dar nici el nu este în afara oricărei obiecții, căci în mod legitim ne putem chestiona: Care este sensul acestui „aparat științifico-tehnologic”, nu cumva lucrurile produse și distruse sunt rădăcina însăși a violenței? Eugenio Scalfari se situează de aceeași parte a eticii laice contra argumentelor profesate de cardinalul C.M. Martini în favoarea eticii creștine. *El se dezice de epigonii moderni: absolutul ca singurul fundament posibil al sentimentului moral.* Conform poziției sale, omul este dominat nu numai de propriul egoism, ci și de năzuința spre virtute, cunoaștere, bine și dreptate. *Aceste sentimente sunt în contradicție cu egotismul, proslăvirea de sine însuși sau aroganța, satisfacțiile produse de exercițiul puterii.*

E. Scalfari observa că Martini a pus o problemă pe care U. Eco nu a clarificat-o în întregime. Dacă morala nu este legată de comandamente ce provin de la un absolut, ea devine friabilă, relativă și schimbătoare. Cardinalul Martini considera că sediul moralei se află în suflet, iar tentațiile care uneori duc la păcat se leagă de corp. Această rezidență în suflet a moralei n-o putem dezbate întrucât este axiomatică pentru cei care cred. Ca atare, E. Scalfari se chestionează în mod deschis: În ce fundament al moralei să ne încredem deopotrivă credincioșii și necredincioșii? Opțiunea sa este următoarea din perspectiva științelor limitrofe etici: el consideră că acest fundament al eticii este dat de apartenența biologică a oamenilor la specie, fenomenul uman, de care se leagă cele două instincte esențiale: supraviețuirea individului și cel al supraviețuirii speciei.

Primul dă naștere egoismului, necesar și pozitiv câtă vreme nu depășește un prag dincolo de care devine distrugător pentru comunități; al doilea produce sentimentul moral, în virtutea faptului că ne simțim răspunzători pentru suferința altuia și binele comun. E. Scalfari nu se încrede într-un alt fundament. Istoria l-a determinat să nu creadă sau să admită un alt temei. Să lăsăm de o parte metafizicele și transcendențele dacă vrem să construim o etică a prudenței; să recunoaștem împreună valoarea morală a binelui comun și a carității în adevăratul sens al cuvântului; să facem acest bine până la capăt, nu pentru recompense sau pedepse, ci pentru înscrisul din codul genetic al fiecăruia.

Cei care au susținut credința ca o iluminare divină nu au fost Luther și Calvin, ci Paul și Augustin. Căci de voi închide ochii fără să știi de unde vin, încotro mă îndrept și pentru ce sunt aici este ca și cum nu i-aș fi deschis. Or, a-ți deschide ochii, după Descartes, înseamnă a filosofa, iar P. Teilhard de Chardin consideră ca apogeu al evoluției în „Fenomenul uman” căderea solzilor de pe ochi. Cei care nu vor avea niciodată puterea de a se confunda cu celălalt până la a-și da viața pentru el nu va putea deține harul sfințeniei. Cei care cred că pot reduce religia la un crez moral fără fundament într-o valoare transcendentă nu-și pot rezolva problema existențială.

Arborescența și înrădăcinarea acestui cumul ideatic este potențată de Victoria Foa și Claudio Mortelli. *V. Foa consideră în mod tranșant: cum trăim în lume acesta este fundamentul moralei.* Căci: „Confruntarea nu are loc între credincioși și necredincioși, ci în felul în care credem și în felul în care nu credem”⁷. Mai trebuie

⁷ *Ibidem*, p. 128.

și altceva pe lângă credința religioasă ori un umanism sau un raționalism elaborat. Nu pot vorbi despre etică dacă nu văd răul și dacă nu mă aflu într-o atare situație. V. Foa consideră că e bine să distingem nenorocirile umane, dar nu-i de ajuns. E bine să ajutăm, să alinăm suferințele, așa cum a procedat voluntariatul catolic, dar nu-i de ajuns.

Problema este să înțelegem că există agresor și agresați, călăi și victime, că trebuie să recunoaștem victimele și să luăm, dacă se poate, arma din mâinile călăilor. Sursa răului se află în modul în care se comportă sinele, în modul în care ne organizăm propria persoană și raportul nostru cu lumea. Trebuie să plecăm de la identitatea prin diferență. Continuăm să promitem siguranța în loc să căutăm un mod de a trăi în nesiguranță, respectându-ne reciproc, fără cinismul autoapărării. Problema etică se pune pentru toate situațiile dezechilibrului. V. Foa recunoaște că respectă profund pe cei care își extrag certitudinile etice din credința într-un Dumnezeu personal sau dintr-un imperativ transcendent.

V. Foa cere să avem respect pentru cei care își structurează certitudinile etice, nu din fragila convingere că au acționat bine, ci de modul în care înfruntă raportul dintre viețile lor și viața lumii. Un continuator al crezului profesat de cardinalul C.M. Martini îl putem considera și pe Claudio Martelli. El pleacă de la teza conform căreia unitatea conștiinței moderne a fost înfăptuită deopotrivă de umanismul creștin și iluminism. Ultimul raționalizează creștinismul până la limita teismului. Iluminismul nu înseamnă ruptura față de ethosul creștin, ci o încercare de a-l elibera de absurdități și de fanatism. În accepțiunea și viziunea lui Bayle, Voltaire, J-J. Rousseau și Kant, iluminismul este creștin și chiar dacă nu crede într-un Dumnezeu personal, îl acceptă într-o manieră critic teistă.

Această metamorfoză se petrece în interiorul spiritualității europene moderne. *C. Mortelli e un bun iluminist creștin laic*. El nu acceptă mistere transcendente. Creștinismul este poate cel mai mare umanism, care dincolo de teocrații imobile, de reîncarnări, de nemurire, l-a conceput pe Dumnezeu care se face om, a evanghelizat Occidentul, iar Occidentul creștin a eliberat omul. „În epoci și momente diferite, creștinii au fost persecutați și persecutori, iar creștinismul a inspirat voința de putere a unui popor, a unui cler, a unui om, precum și drepturile personale ale oamenilor și eliberarea lor de stăpâniri nedrepte.”⁸ Este grotesc să reduci cel mai fascinant umanism la o fabulă, la o prejudecată sau superstiție.

Așa cum rezultă din Predica de pe Munte, ethosul creștin reprezintă o noutate în cuprinsul spiritualității europene printr-o nouă trezire, prin mutații radicale în apropierea de bunul Dumnezeu și prin prețuirea și iubirea de oameni. Această bunăvoință, simpatie și empatie umană premerge enunțul că etica creștină e iubire și respect reciproc, *că ea nu este o deducție logică, ci o intuiție a inimii*. După C. Martelli, *ea nu trebuie să fie demonstrată, dar nerespectată, ci mai degrabă neînțeleasă în doctrină, dar dovedită în fapte*. Acest creștinism esențial înțeles ca iubire, ca bun simț, este împotriva violenței, idolatriei și sofisticărilor ieftine. *Căci creștinismul degenerat este cauza ateismului*.

⁸ *Ibidem*, p.138.

Voltaire este îndreptățit să dezvăluie ineptiile creștinismului scolastic, gafele săvârșite de clerici, abuzurile și formulele menite să ne zdruncine onestitatea intelectuală și uneori chiar credința creștină. Măreția lui Kant rezidă în acest eroism al concilierii raționale cu esența creștinismului. *Un creștinism redefinit ca speranță în viitor și prin perfecționarea neîncetată a spiritului uman*, al cărui garant este existența lui Dumnezeu. „Deoarece filosofia morală este scopul tuturor ramurilor filosofiei, concluziile celorlalte științe sunt principii în ea”⁹.

Este evident totuși că principiile practice de prudență, toleranță, calcul al oportunităților, stoparea conflictelor pot orienta comportarea și conviețuirea umană la scară planetară mai bine decât o face apelul explicit la un mister și o metafizică transcendentă. Așa încât rafinatul cardinal C.M. Martini se poate chestiona: *Pe ce anume se întemeiază demnitatea umană, dacă nu pe faptul unei deschideri către ceva mai înalt și mai durabil decât noi?* În toate răspunsurile analizate anterior descoperim ideea eticii ca element propriu omului. *În ea se identifică un fundament, un semn, o acoladă care ne implică pe toți*. Putem pleca de la un adevăr și actul liber. „Un atare act comportă ideea binelui ca rectitudine, integritate și frumusețe, nu doar ca utilitate”¹⁰.

Sunt implicate aici sensul vieții, distincția dintre ce e rău și ce e bine și existența unei ordini a binelui și a răului. Justețea comportamentelor morale nu se măsoară în primul rând după o schemă conceptuală, ci după orientarea virtuții și după rectitudinea sa. Raționamentul logic este necesar, dar nu și suficient. Nu degeaba Dostoievsky sesizează „Dacă Dumnezeu nu există, totul este permis.” Oarecum mai circumspect, J-P. Sartre consideră că fără privirea celuilalt și fără evocarea divinității nu putem deveni responsabili. Etica reglementează nu numai raporturi interpersonale, ci include și o dimensiune transcendentă. Astfel, se ratașează la aliniamentele specificate anterior și poziția lui U. Eco conform căreia o etică naturală poate coincide cu o etică susținută de revelația biblică.

Resursele eticii sunt mai mari decât se crede. În această incintă a dezbaterii unor aspecte stringente implicate de problemele etice ale prezentului, ne întâlnim cu E. Severino care consideră tehnica dominantă, împreună cu „aparatură științifico-tehnică”, factori care ghidează voința de putere, pe când etica vizează desăvârșirea persoanei; cu E. Scalfari, pentru care instinctul de supraviețuire a persoanei și a speciei umane alcătuiesc fundamentul de nezdruncinat al sentimentului moral; cu conciliatorul C. Martelli care distinge nu numai temeiul teist al eticii creștine, ci supune unei analize minuțioase; cu V. Foa, care consideră cum trăiești în lume acesta e fundamentul moralei. Ieșirea din pasivitate și indiferență, activarea trezirii lucide, aceștia sunt factorii catalizatori ai dialogului dintre C.M. Martini și U. Eco.

Etica de una singură e fragilă, ca și suplimentul de suflet de care e nevoie pentru a se manifesta propriu-zis. Acestea sunt condiții rare, dar indispensabile. Etica sprijinită de științele limitrofe, de luarea în posesie a adevărului total poate ieși la liman să ajungă la „Capul bunei speranțe”.

⁹ Roger Bacon, apud *Gândirea Evului Mediu*, vol. II, Ed. Minerva, 1984, pp. 204–205.

¹⁰ C.M. Martini, U. Eco, *În ce cred cei care nu cred?*, Polirom, Iași, 2011, p. 154.

3. CÂTEVA CONCLUZII DESPRE CRIZA MORALĂ CONTEMPORANĂ

Una e nevoia de corectitudine logică, care necesită câteodată un calcul probabilist, dacă nu dispunem de adevăruri axiomatice, și cu totul altceva este o certitudine etică, care implică experiența morală trăită, asumată prin disociere și împreunarea în același timp între judecățile de existență și cele de valoare. Urmărind, în principal, metamorfozele credințelor confesiunilor creștine, am constatat confruntarea deschisă dintre etica creștină și etica laică. Confruntarea are loc ținând seama de diferențele specifice dintre aceste confesiuni creștine (catolică, ortodoxă, protestantă etc.), prea puțini pași făcându-se în direcția stabilirii și elaborării unui crez ecumenic autentic.

Epoca modernă admite prioritatea naturii asupra harului; dominația lumii dezvrăjite și seculare asupra Bisericii; oamenii pun accentul pe „humanum”, pe justificarea crezului moral față de alunecarea în subiectivisme facile, care se întetesc din pricina informațiilor vehiculate de mass-media. În acest context asistăm neputincioși la creșterea confuziilor, la constituirea unui semidoctism îngrijorător și cu repercusiuni negative asupra întregii vieți spirituale. Asistăm la fenomene social istorice de amploare, diaspora sub o formă sau alta, fie că este vorba de migrații sau emigrări, cert este că după cele două războaie mondiale Europa a devenit mai „colorată”, metisajul prezent peste tot.

Problema holocaustului este că nu poate ierta. Numai Dumnezeu poate ierta vinovăția, prin urmare iertarea nu este o problemă a omului. Aceasta este o direcție. O altă direcție provine din partea evreilor secolari, care susțin că numai victimele pot ierta, dar victimele nu mai sunt. Ca atare, cei vinovați trebuie să suporte sentimentul vinovăției. Prima mare coordonată: credința este substituită de rațiune, harul cu natura, iar Biserica este înlocuită cu lumea, *christianum cu humanum*, adică coordonata călăuzitoare a modernilor este încrederea în progresul științific și al societății. Toleranța admisă de Reformă este respinsă de Contrareformă.

Pornind de la paradigma medievală, peste care uneori trecem cu prea multă lejeritate, se considera că în afara Bisericii nu există niciun fel de salvare (*Extra ecclesia nulla salus*). Or, condiția umană, indiferent de succesiunea perioadelor social-istorice, în linii mari a rămas aceeași. Tot ce este finit are nevoie de un mediator superior pentru a putea fi răscumpărat, de cineva care să facă parte din ambele părți. *Pe lângă principiile logice cunoscute sau cele morale, s-a impus tot mai mult în ultima vreme principiul conexiunii parte și întreg*. Altfel zis „pars pro toto” și „totum pro partae” În acest context ideatic, putem considera că liberalismul a fost incapabil să creeze o justiție socială, iar socialismul a împiedicat libertatea de exprimare, libertatea individului. Cert este că în momentul de față ne aflăm în criza radicalismului pluralist.

Paradigma postmodernistă nu mai este eurocentristă, ci policentristă, a unor națiuni și religii diverse. S-au prăbușit ideologiile (fascistă, comunistă, naționalistă), care au scufundat lumea într-un haos mondial. Are loc divizarea lumii în blocuri

militare, coliziunea între civilizații diverse, deosebite prin elemente obiective: limba, istoria, religia, obiceiuri și instituții. Huntington susține că există opt civilizații: vestică, confucianistă, japoneză, islamică, hindusă, ortodoxă-slavonă, latino-americană și africană. Propune ca mijloc de unificare dialogul interreligios, realizarea echilibrului prin unitate în diversitate, ceea ce reprezintă o soluție ipotetico-teoretică.

La sfârșitul epocii moderne a creștinismului european, ne confruntăm nu doar empiric cu diversitatea, ci și cu identitatea conceptelor a unui model de unitate în diversitate. Avem de-a face într-o manieră acută cu tensiunea dintre adaptare și rezistență, universalism și particularism, diaspora și patrie. *Ieșirea la liman nu o poate constitui credința îngust naționalistă, ci trăirea sau integrarea în comunitate, în solidaritatea comunitară.* Persoana ca entitate etică implică dezghiocarea monadei ipseității dintre eu și id, dintre aderența la sine și sinea sa, talmăcirea dintre cogito și relația cu ceilalți.

Depășirea frontierelor subiectivismului transcendentă, obstacol major, necesită explorarea ipseității eului, provocarea incitării a ceea ce putem numi tuitate, relația originară dintre eu și tu, după M. Buber, sub supravegherea illeității, a instanței obiective pe care reprezintă el sau ea. M. Buber substituie adevărul propozițional cu cel relațional. Nu omul a fost făcut pentru lege, ci legea pentru om. Prin grila „humanum” legea este pentru om și nu omul pentru lege. Legea este pentru relația dintre oameni, ea nu este scop în sine. Ființa umană include relațiile interpersonale. Ea se constituie deopotrivă ca dimensiune antropologică, axiologică și moral-religioasă.

Comunități de oameni se alcătuiesc prin conlucrarea dintre aceste dimensiuni. Noi am încercat să dezvăluim îndeosebi dimensiunea moral religioasă a ființei umane, dimensiune ce comportă controverse nelămurite și neclarificate în completitudinea manifestării lor concrete. Dacă politica este arta de a guverna o societate, de a evita situații și conflicte, între popoare sau comunități umane, de a utiliza reguli, protocoale, compromisuri, dezbateri etc., atunci solidaritatea morală se întemeiază pe încrederea reciprocă și își are temelia în particular, în incinta relațiilor interpersonale. Căci, finalmente, din perspectiva dimensiunii moral-religioase nimeni nu obține cu adevărat ispășirea în relație cu Dumnezeu până nu obține iertarea semenului.